

тоталітарних принципів управління державою. Саме в цьому напрямі належить надалі досліджувати і оцінювати цю важливу політичну проблему.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перша десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991; Шаповал Ю.І. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. У 2-х т. – К., 1994; Юрійчук Є.П. Становлення і характер радянської влади в Україні: Історико-правові аспекти(1917-1922 рр.). – К., 1998; Марценюк Л.М. Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави. 1918-1929 рр. Історичні аспекти проблеми: Дис... к.і.н. – Луцьк, 2001; Москаленко В.Г. Місцеві ради УРСР в системі тоталітарної влади: Дис... к.і.н. – К., 1992; Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі. – Львів, 1996; Чехович В.А. Проблеми національно-державного будівництва в Україні в роки непу.- Харків, 1995; 2. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комнезами на Поділлі. – Вінниця, 2001; Зінько Ю.А., Кузьмінець Н.П. Роль з'їздів Рад в системі місцевих органів влади на Поділлі на початку 20-х рр. ХХ ст. – Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: Історія. Вип. У. – Вінниця, 2003; Кузьмінець Н.П. Діяльність місцевих органів влади на Поділлі (1920-1925 рр.). – Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: Історія. Вип. VI. – Вінниця, 2003; 3. Боротьба за владу Рад на Поділлі: Документи й матеріали. - Хмельницький, 1957. – С. 209-210, 218, 236; Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990. – С. 205-207; 4. Архів Радянської України. - 1933. - № 7-8. – С.60-61; 5. Нариси історії Поділля. – С. 209-212; 6. Нариси з історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1978. – С. 214; 7 Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К., 1972. – С.90; 8. ДАВО. – Ф. 777. – Оп. 7 – Спр. 3^а. – Арк. 8; 9. Там само.- Арк. 17; 10.ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 7; 11. ДАВО. – Ф. 2625. – Оп. 3. – Спр. 31. – Арк.. 4; 12. Вісті. – 1920. – 23 листоп.; 13. ДАВО. – Ф. 2625. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 159; 14. ДАВО. – Ф. 3792. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 7; 15. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. - - Спр. 46. – Арк. 8; 16. Вісті. – 1920. – 4 серпня; 17. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 5; 18. Вісті. – 1921. – 10 березня; 19. ДАВО. – Ф. 2526. – Оп. 2. – Спр. 97. – Арк.. 12; 20. Вісті. – 1920. – 8 лютого; 21. Вісті. – 1921. – 17 червня; 22. Вісті. – 1921. – 30 січня; 23. ДАВО. – Ф. 2625. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 253; 24. Там само. – Арк. 175; 25. Вісті. – 1920. – 3 липня; 26. ДАВО. – Ф. 2625. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 50; 27. ДАВО. – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 40.

О.М.Завальнюк

Н.Т.ГАМОРАК – ПРИВАТ-ДОЦЕНТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1919-1921 РР.)

Національне відродження 1917-1920 рр. виявило внутрішні можливості українців у плані пізнання і примноження своїх духовних і культурно-освітніх цінностей, поступу національної системи освіти, важливе місце в якій належало вищій школі. Цивілізованому світу було продемонстровано величезний потяг молоді української нації до згуртування, піднесення на вищий ступінь її національної свідомості, національно-культурного буття.

У великому пориві східних і західних українців створити свою державу, яка б відновила і продовжила перервану історичними чинниками багату культурну традицію попередніх поколінь, залишив помітний слід галичанин Нестор Теодорович Гаморак. У 1919-1921 рр. він працював приват-доцентом Кам'янець-Подільського державного українського університету – єдиного безперервно діючого в часи відродження вогнища національної вищої освіти, науки і культури всієї України. Однак про ці роки його біографії науковому загалу відомо вкрай мало. На жаль, їх просто обійшли автори довідково-енциклопедичних статей про Н.Т.Гаморака у 40-60 рр. ХХ ст.¹ У єдиній науковій статті Д.М.Доброчаєвої, Л.Г.Любінської та О.Л.Рибалко, присвяченій сторінкам життя вченого, про його університетський період сказано кількома штрихами².

Він народився 9 березня 1892 р. у с.Стрільче Городенківського повіту Східної Галичини, що належала до Австро-Угорщини, в родині потомственного священика. Згодом батьки переїхали до містечка Устечко Заліщицького повіту, а після смерті Теодора Кириловича вдова з дітьми опиняється у Коломії. Нестор навчався у місцевій народній школі. Після її закінчення став учнем Коломийської української класичної гімназії, під впливом вчителя І.Раковського захопився природознавством, у 13 років став членом

німецького натуралістичного товариства „Kosmos”, з шостого до останнього класу головував у гімнастичному природничому гуртку, що налічував 57 членів. Незважаючи на матеріальну скруту, наважився продовжувати освіту і 1910 р. вступає на філософський факультет Віденського університету. Навчався дуже старанно, з великою цікавістю поринув у світ природничих наук. Паралельно працював у рослинно-фізіологічному інституті професора Моліша і в ботанічному інституті професора Ветштейна. У 1915 р. виконав свою першу наукову роботу „Beitzage zur Microchemie des Spaltöffnungapparates”, яку видрукував у записках Віденської Академії наук. Вона була представлена на 32 сторінках і у двох таблицях. В якості практиканта працював на гідробіологічній станції доктора Купельвізера (протягом 1,5 місяця знайомився з методикою і технікою планктонової праці) і зоологічній станції в Трієсті, що мала і ботанічний відділ (2 місяці). На останньому об’єкті побував ще раз, досліджуючи морські водорості. У грудні 1915 р. захистив докторську роботу, отримав ступінь доктора біології, оформив своє членство в Німецькому ботанічному товаристві³. З січня по липень 1916 р. працював учителем біології в українській гімназії Відня. Потім переїхав до Кірхберга (Нижня Австрія), де завідував курсами, що діяли при місцевій українській початковій гімназії для дітей біженців з Галичини. Того ж року в записках математично-природописно-лікарської секції НТШ у Львові друкує статтю „Деякі мікрохімічні прикмети продишного апарату у рослин” (28 сторінок)⁴. У листопаді 1916 р. науково-педагогічну діяльність довелося перервати на три довгих роки – його мобілізували до австро-угорської армії, яка брала участь у бойових діях на російському фронті. Спочатку служив солдатом, потім – прапорщиком. На війні був аж до її завершення та розпаду Австро-Угорської імперії. В той час він знаходився в запасному полку, що квартирував у м.Станіславові⁵.

Повернувшись до мирного життя, став свідком революційних подій у Східній Галичині. Проголошення ЗУНР у 26-річного Нестора, який встиг відчути на собі національне приниження і обмеження своїх прав в імперії, викликало великий приплив енергії, віру в можливість побудови галицько-української держави, бажання служити їй в міру можливостей. У січні 1919 р. в чині четара (лейтенанта) Галицької армії його як освіченого військовика призначають до Пресового бюро Державного Секретаріату ЗУНР, а після проголошення Є.Петрушевича диктатором ЗОУНР Н.Т.Гаморака переводять на посаду завідувача радіостанцією, через яку інформували світ про нерівну боротьбу із польською армією, що користувалася великою підтримкою країн Антанти, закликали місцеве населення йти до галицького війська і захищати українську державність⁶.

У цій якості 16 липня 1919 р. Н.Т.Гаморак прибув разом із Начальною Командою та іншими структурними підрозділами ГА до Кам’янець-Подільського, який на той час був державним центром Української Народної Республіки. Наступного дня він побував у місцевому державному українському університеті, відчув потяг до мирної праці. Поспілкувавшись з ректором І.І.Огієнком, деканом фізико-математичного факультету професором П.М.Бучинським і зрозумівши свою потрібність навчальному закладу, написав заяву такого змісту: „До Високої Колегії Українського Державного Університету в Каменці на Поділлі. Низше підписаний доктор ботаніки Віденського університету просить Високу Колегію о прийнятті його кандидатури на приват-доцента по фізіології рослин. В залученню додає: 1) Копію докторського диплому. 2) Curriculum vitae. 3) Дві наукові праці по фізіології рослин...”⁷

Через два дні, 19 липня, зазначену заяву вже слухала Рада фізико-математичного факультету і ухвалила обрати Н.Т.Гаморака в.о.приват-доцента по кафедрі фізіології рослин⁸. 30 липня Рада професорів університету, розглянувши подання, з яким виступив П.М.Бучинський, підтвердила це рішення і вирішила просити Міністерство освіти затвердити його. 2 серпня І.І.Огієнко повідомив заявникові про рішення Ради професорів і наголосив, що міністр народної освіти затвердив його на посаді приват-доцента⁹. На той час заключна частина інформації не відповідала дійсності, оскільки А.В.Крушельницький, який керував Міністерством освіти, вийшов зі складу уряду через незгоду з його позицією у

галицькому питанні, і відомство залишалося тимчасово без керівника. І лише 11 серпня 1919 р. П.І.Холодний, якому доручили виконувати обов'язки керуючого Міносвіти, підписав відповідний наказ. Про це 14 серпня ректору повідомив директор департаменту вищої і середньої школи А.С.Синявський¹⁰. Хід І.І.Огієнка зрозумілий – потрібно було якомога швидше „прив'язати” талановитого молодого науковця до університету, „витягти” його із військового середовища, заповнити вакансію напередодні нового навчального року.

Нові обов'язки офіційно належало виконувати з 30 липня 1919 р., часу обрання Радою професорів. Однак до початку другого академічного року залишалося ще більше двох місяців, які можна було використати на підготовку. Як не було важко, але підшукав житло, облаштувався. З харчами допомагали земляки із ГА і цивільних структур. За традицією, яку заклад перейняв від російських університетів, новопризначеному приват-доценту необхідно було прочитати перед викладачами, студентами і представниками громадськості вступну лекцію. Її призначили на 8 жовтня, про що повідомили в пресі. Але через нез'ясовані причини дебют відбувся 15 жовтня. Лектор запропонував тему „Елементарна структура істот”¹¹. Відгуків, на жаль, не залишилося, однак можна вважати, що Н.Т.Гаморак справився із поставленими завданнями. В іншому випадку колеги неминуче б згадали його у своїх мемуарах як недостатньо підготовленого фахівця, як це було, наприклад, з деким із молодих викладачів. Отримавши таким чином своєрідну перепустку до роботи зі студентською молоддю, Нестор Теодорович серйозно взявся за розробку лекційного курсу із анатомії рослин (належало щотижня проводити 3 лекційних години і 2 – практичних занять) для студентів I і II курсів природничого відділу фізико-математичного факультету¹². Враховуючи поділ потоків на групи, тижневе навантаження нараховувало 13 навчальних годин, які підлягали оплаті¹³. Працювати доводилося по понеділках, четвергах, п'ятницях і неділях (практичні заняття проводились зранку, лекційні – після обіду)¹⁴.

Восени 1920 р. за Н.Т.Гамораком залишили ту ж навчальну дисципліну, яку він забезпечував у минулому навчальному році на I курсі (4 години лекційних і 2 – практичних занять на тиждень)¹⁵. Незадовго до початку 1920-1921 навчального року Нестора Теодоровича призначили на посаду секретаря фізико-математичного факультету, яка вимагала посиленої уваги до навчальних справ студентської молоді¹⁶. Було й ще одне, додаткове навантаження: завідування двома кабінетами – фізіології і систематики рослин, які входили до структури створеного навесні 1920 р. на базі природничого відділу фізмату біологічного інституту. В штаті цих підрозділів були Я.Регул (старший асистент), Е.Федосієв (асистент) і М.Миколаїв (служник)¹⁷.

Як приват-доцент Нестор Теодорович досить добре знав свій предмет, володів методикою викладання, був вимогливим і водночас прихильним до молоді. Один із колишніх студентів Н.Т.Гаморака, опинившись в еміграції, вже у зрілі роки згадував про свого викладача: „Пам'ятаю випадок при зачеті по ботаніці. Треба було здати систематику рослин – дисципліну з великою кількістю латинських термінів. Наш „квартет” приятелів-бурсаків з дня на день відкладав іспита (на екзаменування відводилось кілька тижнів. – Авт.), не зважаючи з'явитись перед новим професором (він пізніше від усіх других вступив до У[ніверсите]ту). Та нарешті відважились, з'явившись в аудиторію заздальгідь і, чекаючи пана професора, почали тихенько співати якусь українську пісню. Час був пообідній і, окрім нас, в аудиторії не було нікого. Пан Гаморак несподівано з'явивсь у коридорі, та, почувши співи, зупинивсь коло дверей і заслухався гарної наддніпрянської мелодії. Потім увійшов з надзвичайно привітливим лицем. Ми зніяковіли. Але зараз же помітили, що цим ми доставили пану професору тільки приємність і підбадьорились. І дійсно, вислід дуже поверхової перевірки наших знань – він записав нам усім чотирьом „дуже добре”. Після цього деякі казали, жартуючи: „Щоб скласти іспита у Гаморака, треба бути насамперед співцем...” Інші ж уже насерйоз направляли: „Не співцем, а справжнім українцем!”¹⁸.

Забезпечити вивчення студентами програми з систематики рослин було непросто, бо крім того, що молоді доводилося працювати аби заробити на кусок хліба, курс майже не був забезпечений навчальною літературою. Більшість пропонованих видань, які в

університетській бібліотеці були представлені поодинокими примірниками, належали німецьким авторам, окремі – російським. Про українські підручники ніхто навіть не згадував – їх просто не існувало. У своїй дисципліні Н.Т.Гаморак взявся за усунення названого недоліку, беручи приклад із провідних професорів університету. Основу видань становили курси лекцій, які він читав. Так, 1920 р. побачили світ два його підручники і посібники: „Анатомія рослин” і „Короткий курс морфології цвітових рослин.”¹⁹ В цьому автора підтримало керівництво закладу. Так, лише на друкування другої частини лекцій із систематики рослин Правління університету відпустило завідуючому університетської друкарні приват-доценту С.В.Бачинському 4 тис.крб.²⁰

У відділі рідкісної книги Кам'янець-Подільського державного університету, спадкоємця закладу, що функціонував у 1918-1921 рр., зберігається конспект лекцій „Анатомія рослин” Н.Т.Гаморака. Видання обсягом 116 стор. складається із трьох розділів та двох покажчиків – українських термінів і латинських назв рослин. Розділ I „Клітини” поділяється на 9 тем: 1. Загальні уваги про клітину. Вигляд і величина клітини. 2. Протоплязма. 3. Ядро. 4. Оболонка. 5. Хроматофори. 6. Органоїдні утвори клітини. 7. Інші утвори клітини. 8. Онтогенія клітини. 9. Комунікація між клітинами. Злиття клітин. Розділ II „Ткани” структурований чотирма темами: 1. Загальні уваги про ткани. Поділ ткани. 2. Систематика наскірної ткани. 3. Систематика в'язаної ткани. 4. Система основної ткани. Також чотири теми об'єднані у наступному, третьому, розділі – „Анатомія органів”: 1. Вступні уваги. Анатомічна будова тальофітів. 2. Анатомія біла. 3. Анатомія коріння. 4. Анатомія листка.

Як видно, із змісту конспекту лекцій випали вступ і висновки. Мова видання – українська, але частково з галицькими діалектами, що однак не створювало великих труднощів у розумінні вихідцями з Наддніпрянської України. Нові слова, що зустрічаються у тексті, виділені курсовим. Цілком очевидно, що автор мав намір ілюструвати книгу (по тексту робляться посилання на 137 (!) малюнків), однак технічні умови університетської друкарні не дали змоги зробити читачам таку послугу.

Про цінність цього видання, як і наукові якості автора, можна судити із офіційної „Відозви про наукові праці д-ра Н.Т.Гаморака”, зробленої заслуженим професором П.М.Бучинським у травні 1921 р. на вимогу політичного комісара університету. Рецензент розглянув дві статті, подані Нестором Теодоровичем під час оформлення на роботу (їх назви подані вище), а також двох підручників – „Короткий курс морфології цвітових рослин” і „Анатомія рослин”. Висновок такий: „Підручники написані добре і мають велике значення в теперішньому часі”²¹.

В колективі фізико-математичного факультету Н.Т.Гаморак користувався повагою колег. Коли наприкінці 1919 р. в університеті зорганізувалося наукове товариство викладачів, Нестор Теодорович став членом його секції точних наук (голова – заслужений професор П.М.Бучинський), увійшов до складу президії секції²². На одному із засідань (проводилися раз на місяць) він виголосив свою доповідь „Біографія Ів.Верхградського”²³.

Займався Н.Т.Гаморак і популяризацією ботаніки, що тоді, на переконання певної частини діячів національного відродження, було менш актуально, ніж, наприклад, робота із поширення знань з української історії, мови, літератури, церкви. І все ж, коли наприкінці жовтня 1919 р. в Кам'янці-Подільському закладався український народний університет, він зголосився працювати тут, щоб поширювати науково достовірні знання з свого фаху. 26 жовтня Рада щойно заснованого Кам'янець-Подільського українського народного університету, яку очолював відставний прем'єр-міністр першого уряду Директорії УНР В.М.Чехівський, обрала Нестора Теодоровича своїм секретарем (друга посада в закладі)²⁴. До того ж на природничому факультеті КПУНУ, де восени навчалося 54 особи, а з січня 1920 р. – 80, йому доручили викладати загальну біологію (по вівторках, четвергах і суботах – 6 академічних годин)²⁵. З 26 січня 1920 р., коли розпочався другий семестр навчального року, він продовжував викладати курс загальної біології (друга частина), але його академічне навантаження зменшилось до 2 тижневих годин практичних занять на тиждень²⁶. За весь

1919-1920 навчальний рік Н.Т.Гаморак прочитав для слухачів природничого факультету КПУНУ 42 лекції із загальної біології²⁷, чим вніс посильний вклад у розповсюдження природничих знань серед кам'янецької молоді, яка не мала середньої освіти.

Н.Т.Гамораку, його землякам, що працювали і навчалися в університеті, довелося пережити неприємні дні і тижні, пов'язані із негативним вибухом громадської думки після переходу у листопаді 1919 р. галицького війська, з яким вони прийшли до Кам'янця-Подільського, на бік антиукраїнського денікінського режиму. Галичан відкрито називали „зрадниками”, „запроданцями”, „ворогами української справи”, на них покладали відповідальність за дошкульні поразки українського війська і розвал антиденікінського фронту. Причини такого фіналу УГА різним політичним і громадським силам бачилися по-різному, що вносило у внутрішньоуніверситетське життя напругу, емоційні переборщування і не кращим чином позначалося на трудовому ритмі закладу.

2 червня 1920 р. на сільськогосподарському факультеті відкрився літній семестр для групи діючих і майбутніх студентів. Працювати з ними запросили і Нестора Теодоровича, доручивши викладати таку дисципліну як систематика рослин (4 тижневих годин практичних занять)²⁸.

Коли влітку 1920 р. в університеті почали встановлювати радянські порядки, дійшла черга і до примусового професійного об'єднання працюючих – професури, управлінців, технічних працівників і студентів. Як наголошував комісар університету А.Волянський, „завдання союзу (профспілки.–Авт.) державного характеру – слідкувати за проведенням в життя постанов влад...” 24 серпня 1920 р. загальні збори професорів, урядовців і служителів КПДУУ ухвалили рішення про створення в закладі запропонованої спілки. Головою обрали Н.Т.Гаморака²⁹. На жаль, про діяльність на цій посаді інформація не збереглася.

Коли в середині листопада 1920 р. частина викладачів і співробітників університету вирішила покинути Кам'янець разом із урядовими структурами і відступаючим військом, аби уникнути репресій з боку радянської влади, то Н.Т.Гаморака серед них не виявилось. Очевидно він розмірковував: що для нього і його дружини (студентки університету О.Синенької) краще – польський режим в Східній Галичині, проти якого доводилося воювати, і який тут, у Кам'янці, робив спроби депортувати за Збруч всіх непокірних галичан, чи радянський – на теренах Східної України, і виходило, що краще залишатися. І справді, при ЗОУНР і УНР на керівних посадах він не працював, в українському політичному житті помічений не був, мав трудову біографію. Фах викладача-біолога не вимагав від нього якихось політичних заяв чи демаршів. То ж чи була потреба кидати роботу, яка, крім творчих і педагогічних результатів, давала змогу ще й виживати в той доволі таки неспокійний і скрутний час, заспокоїтись після майже трирічних мандрів дорогами війни, і відправлятись у невідоме майбутнє? Інша справа – колеги, які були членами Української Центральної Ради, обіймали посади прем'єр-міністрів та їх заступників в урядах Гетьмана чи Директорії (таких нараховувалося 6 осіб). То ж залишилися...

Подальша доля Нестора Теодоровича спочатку складалася оптимістично. У серпня 1921 р. його було перезатверджено на посаді приват-доцента, працював проректором з наукової частини, після став професором. З жовтня 1925 по лютий 1926 рр. мав наукове відрядження до Берліна, де стажувався в Інституті фізіології рослин. Повернувшись, керував секцією прикладної ботаніки науково-дослідної кафедри, що функціонувала при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти до 1930 р. У жовтні 1927 р. мав наукове відрядження до Інституту прикладної ботаніки АН СРСР, що діяв у Ленінграді³⁰. У 1930 р. перейшов на роботу до Київського інституту профосвіти та Інституту ботаніки ВУАН. 29 грудня 1932 р. був заарештований, а 1 жовтня наступного року засуджений у Харкові до позбавлення волі на 5 років за “контрреволюційну” діяльність. 29 серпня 1937 р. його не стало³¹.

Всі колеги Н.Т.Гаморака із Кам'янець-Подільського університету, які пішли на чужину і зазнали великих поневірянь у Польщі, Чехії, Німеччині, Швейцарії та інших країнах, пішли із життя своєю смертю, а їхні могили доглядають якщо не родичі, то представники українських громад. Про місце поховання Нестора Теодоровича свідчень

немає.

Таким чином, робота в Кам'янець-Подільському державному українському університеті дала Нестору Теодоровичу Гамораку, вихідцеві із добропорядної західноукраїнської родини, людині із європейською освітою, можливість широко заявити про себе, сформуватися як викладач вищої школи, науковець, добре прислужитися справі підготовки кадрів молоді української інтелігенції в царині природознавства. Вперше в Україні він читав курс лекцій українською мовою, підготував і видав перші українські підручники зі свого фаху, які нині мають зайняти гідне місце в ще не створеному музеї книги часів української національно-демократичної революції. Участь у світовій війні на боці Австро-Угорщини, активна діяльність в структурах ЗУНР-ЗОУНР, нарешті викладацька робота в „петлюрівському” університеті спричинили трагічну долю молодого українського вченого, одного з багатьох патріотів, яким повинна пишатися сучасна Україна.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаморак Нестор Теодорович // Русские ботаники: Био-библиографический словарь. – М.; 1947. – С.227; Гаморак Нестор // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р В.Кубійович. – Перевид. в Укр.: Т.1. – Львів, 1993. – С.353; 2. Доброчаєва Д.М., Люблінська Л.Г., Рибалко О.Г. Нестор Гаморак; Сторінки життя вченого // Укр. ботан. журн. – 1993. – №5. – С.86-92; 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. – Ф.166. – Оп.12. – Спр.1434. – Арк.5,9; Кам'янець-Подільський міський державний архів (КПМДА). – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.59зв; 4. КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.125. Арк. 1,59зв. 5. Там само. – С.93; Доброчаєва Д.М., Рибалко О.Г. Зазначена праця. – С.88; 6. Сухоцький І. Військова канцелярія Диктатора // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид-ць хор.УСС Д.Микитюк, 1958. – Т.1. – С.137; 7. КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.1; 8. Там само. – Арк.6; 9. Там само. – Арк.8; 10. Там само. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.133. – Арк.38; 11. Україна: Щоденна демократична газета. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 7 жовтня; КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.161; 12. КПМДА. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.49. – Арк. 32зв; 13. Там само. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.134. – Арк.35зв; 14. Там само. – Спр.17. – Арк.106; 15. Огляд навчання фізико-математичного факультету на осінній семестр акад. року 1920/21. – Кам'янець на Поділлі: Друкарн. Укр. Ун-ту, 1920. – С.10; 16. Там само. – С.12; 17. Там само. – С.14-15; 18. Кам'янецький Український Державний Український Університет: Спогади студента // Пам'ятки України: історія та культура. – Київ. – 2000. – №3-4. – С.111; 19. Гаморак Н. Анатомія рослин: Конспект лекцій, читаних в Кам'янець-Подільськiм Державнiм Українськiм Університетi в 1919-1920 акад. році. На правах рукопису. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Кам.-Под. Держ. Укр. Ун-ту, 1920. – 116с.; Його ж. Короткий курс морфології світових рослин. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Кам.-Под. Держ. Укр. Ун-ту, 1920. – 68с. 20. КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.137. – Арк.95; 21. Там само. – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.42; 22. Там само. – Оп.1. – Спр.49. – Арк.36; 23. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.878. – Арк.11; 24. Трудова громада. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 30 жовтня; Боротьба. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 29 жовтня; 25. Див.: Україна. – 1919. – 5 листоп. (23 жовтн.); 26. Див.: Наш шлях. – Кам'янець-Подільський. – 1920. – 30 січня; 27. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.1. – Спр.878. – Арк.9; 28. Наш шлях. – 1920. – 6 червня; 29. КПМДА. – Ф.Р.582. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.2зв. 30. Там само. – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.9,93,93зв; 31. Доброчаєва Д.М., Люблінська Л.Г., Рибалко О.Г. Зазначена праця. – С.91-92.

Ю.А.Зінько, П.С.Григорчук

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ВІННИЦІ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

В період Великої Вітчизняної війни система освіти Вінниччини, як і всієї окупованої території України, зазнала значних руйнувань. Воєнні дії порушили усталену систему навчання, освітні заклади зазнали значних матеріальних втрат, була зруйнована частина навчальних приміщень, відчувалася нестача у педагогічних кадрах. За цих умов представники української інтелігенції прагнули відновити роботу навчальних установ. Дане питання фрагментарно представлено в історичній літературі¹, однак його подальше дослідження залишається одним з важливих завдань відтворення реальної картини роботи навчальних закладів в умовах нацистської окупації.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Вінниця все більше набувала рис прифронтового міста. На початку липня 1941 року 1-а німецька танкова група і 6-а армія